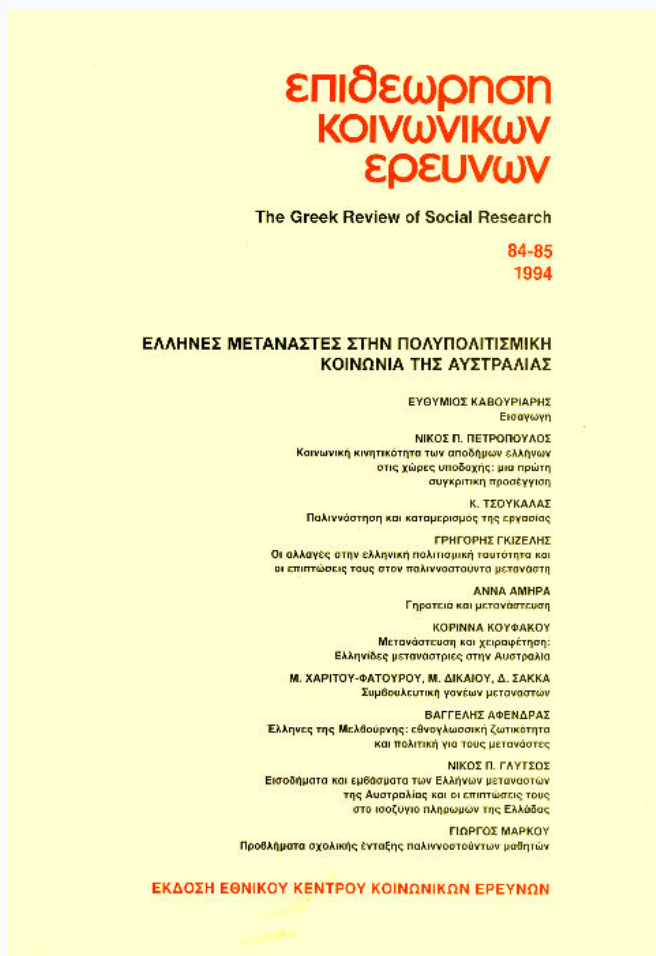

The Greek Review of Social Research

Vol 84 (1994)

84-85

Κοινωνική κινητικότητα των απόδημων Ελλήνων στις χώρες υποδοχής: μια πρώτη συγκριτική προσέγγιση

Νίκος Π. Πετρόπουλος

doi: [10.12681/grsr.614](https://doi.org/10.12681/grsr.614)

Copyright © 1994, Νίκος Π. Πετρόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Πετρόπουλος Ν. Π. (1994). Κοινωνική κινητικότητα των απόδημων Ελλήνων στις χώρες υποδοχής: μια πρώτη συγκριτική προσέγγιση. *The Greek Review of Social Research*, 84, 13-27. <https://doi.org/10.12681/grsr.614>

Νίκος Π. Πετρόπουλος*

**ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΑΠΟΔΗΜΩΝ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΥΠΟΔΟΧΗΣ: ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ****

Πέρα από τα θεσμικά και τα μακροοικονομικά αίτια της μετανάστευσης, το βασικότερο κέντρο αποδημίας των Ελλήνων μεταναστών, σε μικροοικονομικό επίπεδο, ήταν η βελτίωση του βιοτικού και οικονομικού τους επιπέδου. Η μετανάστευση αποτελεί συνάμα διαδικασία γεωγραφικής και κοινωνικής κινητικότητας. Το τελευταίο επιτυγχάνεται συνήθως με την εξασφάλιση εργασίας, την επαγγελματική εξειδίκευση, την απόκτηση περισσότερης εκπαίδευσης και τη βελτίωση του εισοδήματος. Η εξασφάλιση εργασίας και η βελτίωση της εισοδηματικής κατάστασης αποτελούν τους βασικούς άξονες κοινωνικής κινητικότητας για τους οικονομικούς μετανάστες, αλλά κινητικότητα είναι δυνατό να σημειωθεί και στις άλλες παραμέτρους.

Ο βαθμός κοινωνικής κινητικότητας των μεταναστών στις χώρες υποδοχής είναι συνάρτηση της πολιτικής των χωρών αυτών απέναντι στους μετανάστες και αλλοδαπούς (π.χ. (1) της ίσης μεταχείρισης ή διοχέτευσης στη δευτερογενή αγορά εργασίας, (2) των ευκαιριών που συνδέονται με την οικονομική ανάπτυξη και την αγορά εργασίας, (3) των ομάδων αναφοράς με τις οποίες συγκρίνεται η

---

* Τμήμα Ερευνών και Μελετών, Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού. Επιστημονικός Υπεύθυνος Ερευνητικού Προγράμματος Παλιννόστησης, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

** Στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται συνοπτικά τα αποτελέσματα μιας έρευνας που έγινε από το συγγραφέα για λογαριασμό της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού (Σύμβαση Έργου, ΑΠ 5295/19.8.87). Προϊόν της έρευνας αυτής ήταν η σύνταξη μιας μονογραφίας (125σσ.), η οποία συνοδεύεται από 45 στατιστικούς πίνακες και η οποία είναι υπό έκδοση. Η δημοσίευση της παρούσας εργασίας, αλλά και της μονογραφίας, έχει σκοπό να υποκινήσει το ενδιαφέρον των κοινωνικών επιστημόνων για συνεργασία στη διεξαγωγή συστηματικότερων συγκριτικών ερευνών με αντικείμενο την κοινωνική κινητικότητα των απόδημων Ελλήνων, ιδίως εν όψει των απογραφών του 1990.

κινητικότητα των μεταναστών και (4) της σύνθεσης των ίδιων των μεταναστών. Στην τελευταία κατηγορία περιλαμβάνονται η αρχαιότητα της εθνικότητας (διάρκεια διαμονής) στη χώρα υποδοχής, η πολιτισμική απόσταση από την κυρίαρχη εθνικότητα, η επαγγελματική, μορφωτική, και γλωσσική προ-κατάρτιση των μεταναστών, καθώς και μια σειρά κοινωνικο-ψυχολογικών χαρακτηριστικών¹ που έχουν επιστημανθεί από κοινωνικούς επιστήμονες και που αποτελούν είτε ενισχυτικούς είτε ανασχετικούς παράγοντες στη διαδικασία της κοινωνικής κινητικότητας.

Στόχος της παρούσας εργασίας δεν είναι τόσο ο προσδιορισμός των παραγόντων και των αιτιών που επιδρούν στην κοινωνική κινητικότητα των Ελλήνων μεταναστών, όσο μια συγκριτική επισκόπηση του βαθμού κοινωνικής κινητικότητας των απόδημων Ελλήνων και των παιδιών τους στις τέσσερις χώρες υποδοχής όπου συγκεντρώνεται ένας σημαντικός αριθμός Ελλήνων (ΗΠΑ, Καναδά, Αυστραλία και Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας). Η αξιολόγηση της κινητικότητας θα επιτευχθεί με τη χρησιμοποίηση ομοσπονδιακών, κατά πρότιμηση, απογραφικών στοιχείων σχετικά με το μορφωτικό επίπεδο, το επάγγελμα και την εισοδηματική κατάσταση.

Η εξακρίβωση της κινητικότητας των μεταναστών σε διάφορες χώρες υποδοχής και μεταξύ γενεών προϋποθέτει συγκρισμότητα όσον αφορά την αρχαιότητα των διαφόρων ρευμάτων και το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδό τους κατά την αναχώρηση, ομοιομορφία στους δείκτες και τους ορισμούς της κινητικότητας, τη χρησιμοποίηση κοινών σημείων αναφοράς στη σταδιοδρομία των υπό σύγκριση ομάδων ή γενεών² και τέλος τη διεξαγωγή διαχρονικών (longitudinal cohort) ή συντονισμένων διαστρωματικών (cross-sectional) δειγματοληπτικών μελετών των μεταναστών και των παλιννοστώντων.

Από πλευράς αρχαιότητας και αν λάβουμε υπόψη τον όγκο της μετανάστευσης, οι ΗΠΑ είναι η αρχαιότερη χώρα υποδοχής για τους Έλληνες μετανάστες. Ακολουθούν η Αυστραλία, ο Καναδάς, και η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. Είναι γεγονός ότι οι Έλληνες των ΗΠΑ, που είχαν ως χρονική αφηρηρία εγκατάστασής τους τις πρώτες δεκαετίες του 1900, διανύουν τώρα την τρίτη/τέταρτη γενιά εργατικού δυναμικού. Αντίθετα, για τους Έλληνες των άλλων τριών χωρών υποδοχής, αλλά και για τους Έλληνες που μετανάστευσαν στις ΗΠΑ στις δεκαετίες του 1950-60, η δεύτερη γενιά βρίσκεται στο αρχικό στάδιο της επαγγελματικής της σταδιοδρομίας. Είναι μεθοδολογικά επιθυμητό οι συγκρίσεις κινητικότητας να γίνονται μεταξύ ομόχρονων ρευμάτων ή γενεών μεταναστών.

Όσον αφορά το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των αναχωρούντων Ελλήνων μεταναστών, κατά την αναχώρηση ή κατά την άφιξή τους στο εξωτερικό δυστυ-

1. B. Rosen, «Race, Ethnicity, and the Achievement Syndrome», *American Sociological Review*, 24, (July, 1959), pp. 47-60.

2. Κ. Κασμάτη, *Τάσεις Κινητικότητας Εργασίας στην Ελληνική Βιομηχανία*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, 1980, σσ. 30-32.

χώς δεν υπάρχουν συστηματικά στοιχεία (μόρφωσης, επαγγέλματος ή εισοδήματος) για τα κύρια ρεύματα μετανάστευσης κατά χώρα προορισμού. Τα υπάρχοντα στοιχεία επαγγέλματος (1958-1977) δείχνουν ότι, μετά τα πρώτα δύο έτη, σημειώνεται μια αύξηση στα ποσοστά των εργαζομένων που συγκεντρώνονται στις πρώτες τέσσερις κατηγορίες («χαρτογιακάδες»).³ Επιπλέον, τα ποσοστά σ' αυτές τις κατηγορίες ήταν ανώτερα στους μετανάστες που κατέφυγαν στις «υπερπόντιες» χώρες παρά στους ενδοευρωπαϊκούς μετανάστες.⁴ Είναι πιθανό οι ΗΠΑ να προσέλκυσαν το μεγαλύτερο μέρος των επιστημόνων.

Σχετικά με το επίπεδο μόρφωσης των αναχωρούντων μεταναστών, μια ανάλυση του Υπουργείου Εργασίας για τους μετανάστες που μετακινήθηκαν προς την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας κατά την τριετία 1963-65 αποκάλυψε ότι η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών (88-91%) δεν είχε προχωρήσει πέρα από το Δημοτικό.⁵ Το μορφωτικό επίπεδο των μεταναστών αυτών ήταν κατώτερο από αυτό του ελληνικού πληθυσμού.⁶ Κατά πόσο όμως αυτό μπορεί να γενικευτεί παραμένει άγνωστο, εφόσον δεν υπάρχουν σχετικά στοιχεία για τα άλλα έτη και για τις υπερπόντιες χώρες.

Μελέτες που έχουν διενεργηθεί στις χώρες υποδοχής, μετά την άφιξη των μεταναστών, τεκμηριώνουν επίσης το χαμηλό μορφωτικό και επαγγελματικό επίπεδο των Ελλήνων μεταναστών. Για τις ΗΠΑ και τον Καναδά, υπάρχουν ενδείξεις ότι οι νεοαφιχθέντες Έλληνες μετανάστες προέρχονται από τα κατώτερα επαγγελματικά και μορφωτικά στρώματα και ότι με την πάροδο του χρόνου, π.χ. στην περίπτωση του Καναδά, βελτιώθηκε η επαγγελματική τους σύνθεση.⁷ Στην περίπτωση της Αυστραλίας, ο Price αναφέρει ότι οι Έλληνες που αφίχθησαν στην περίοδο 1967-73 είχαν, συγκριτικά με τις άλλες εθνικότητες, τα υψηλότερα ποσοστά (75%) ανειδίκευτων εργατών.⁸ Τέλος, για τους Έλληνες της Ομο-

3. M. Papadakis, «Migratory Movements from and to Greece in the post World War II Period (1955-1977)», Ministry of Coordination, Center for Planning and Economic Research, Athens, 1981, pp. 22-23.

4. G. Siampos, «The Greek Migration in the 20th Century», in G. Siampos (ed), *Recent Population Change Calling for Policy Action*, National Statistical Service of Greece-European Center for Population Studies, Athens, 1980, p. 244.

5. *Απόδημοι Έλληνες*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1972, σ. 46.

6. T.A. Collaros and L.M. Mousourou, *The Return Home: Socioeconomic Aspects of Re-integration of Greek Migrant Workers Returning from Germany*, Re-integration Center for Migrant Workers, 1978, pp. 25-26.

7. H.P. Fairchild, *Greek Immigration to the United States*, New Haven, Yale University Press, 1911, pp. 138-139, 167-168. Βλέπε P. D. Tsimbos, *The Canadian Odyssey: The Greek Experience in Canada*, Toronto, McClelland and Stewart, Ltd. 1985, p. 46 για αυξήσεις στα ποσοστά ειδικευμένων Ελλήνων μεταναστών στη δεκαετία του 1960-70 σε σύγκριση με τη δεκαετία 1950-60.

8. C.A. Price, «The Immigrants», in A. F. Davies, S. Encel and M. J. Berry (eds), *Australian Society: A Sociological Introduction*, Melbourne, Longman Chesire Pty. Ltd. 1977, pp. 333-334.

σπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας διαπιστώθηκε ότι για τα έτη 1971 και 1976 οι Έλληνες εργάτες είχαν τα χαμηλότερα ποσοστά επαγγελματικής ειδίκευσης, σε σύγκριση με τους Γιουγκοσλάβους, τους Ισπανούς, τους Τούρκους και τους Ιταλούς.⁹ Είναι αξιοπρόσεκτο ότι, πλην ορισμένων εξαιρέσεων (π.χ. τεχνικο-επιστημονική μετανάστευση προς τις ΗΠΑ), οι Έλληνες μετανάστες ξεκίνησαν από τα ίδια επίπεδα στρωμάτωσης, με αποτέλεσμα να είναι μεθοδολογικά εφικτές οι υπερεθνικές συγκρίσεις.¹⁰

Το θέμα της *ομοιομορφίας* στους δείκτες και ορισμούς της κινητικότητας είναι ιδιαίτερα σημαντικό, σε μια συγκριτική επισκόπηση της κινητικότητας. Στην πραγματικότητα, επικρατεί ανομοιομορφία τόσο στους δείκτες και ορισμούς της κινητικότητας όσο και στη δημογραφική σημασία των γενεών στις διάφορες χώρες υποδοχής. Παρατηρούνται διαφορές στις ομαδοποιήσεις και κατατάξεις επαγγελμάτων, βαθμίδων εκπαίδευσης και εισοδηματικών κατηγοριών, στην ηλικιακή βάση των σχετικών δεδομένων, καθώς και στην καταγραφή των σχετικών στοιχείων ανάλογα με τη γενιά των μεταναστών, τις διοικητικές ανάγκες και τη μεταναστευτική πολιτική των χωρών υποδοχής. Οι ΗΠΑ και η Αυστραλία, που είναι παραδοσιακά «χώρες υποδοχής», συγκεντρώνουν στοιχεία κατά γενιά, ενώ η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, ως «χώρα απασχόλησης», δεν έχει ακόμα προχωρήσει σε τέτοιες απογραφικές διακρίσεις.

Κλείνοντας αυτό το μεθοδολογικό πρόλογο, και προκειμένου να αξιολογηθεί η επίδραση της χώρας υποδοχής στην κινητικότητα των μεταναστών, θα πρέπει να υπογραμμιστούν τα πλεονεκτήματα της *μακροχρόνιας διαχρονικής παρακολούθησης των μεταναστών*, ανεξάρτητα από το αν ενσωματώθηκαν στη χώρα υποδοχής ή επέστρεψαν στη χώρα προέλευσης. Περιορίζοντας την ανάλυση μόνο στους παραμένοντες στο εξωτερικό ή στους παλινοσστήσαντες, δεν προσφέρεται μια ολοκληρωμένη εικόνα, δεδομένου ότι η διαδικασία της παλινοστήσεως είναι δυνατό να σχετίζεται με το επίπεδο ειδίκευσης και μόρφωσης. Στην περίπτωση που δεν υπάρχουν οι διαχρονικές μελέτες κινητικότητας των ίδιων μεταναστών, αξιόπιστα συμπεράσματα είναι δυνατό να προκύψουν μετά από συντονισμένες διαστρωματικές μελέτες μεταναστών και παλινοστούντων που διεξάγονται ταυτόχρονα στις διάφορες χώρες υποδοχής και στη χώρα προέλευσης. Όμως, πέρα από το ότι οι διαχρονικές (cohort) μελέτες των πρωτοπόρων μεταναστών είναι πια ανέφικτες, το κόστος τόσο των διαχρονικών όσο και των συντονισμένων διαστρωματικών μελετών είναι απαγορευτικό, με αποτέλεσμα να

9. Για τα έτη 1971 και 1976, βλ. W.R. Bohning, «How Many Migrants Have Returned and Why?...», UNDP/ILO European Regional Project for Second Generation Migrants, Second Tripartite Seminar, Granada 3-7, May 1982.

10. Όμως, μία πρόσφατη μελέτη της μετανάστευσης προς τις ΗΠΑ μετά το 1965 (1972, 1986) διαπίστωσε μια γενικότερη πτώση στο επαγγελματικό επίπεδο των μεταναστών, ειδικά αυτών από την Ασία και την Αφρική, που παραδόξως δε συνδεόταν με την αύξηση της οικογενειακής μετανάστευσης (βλ. G. F. de Jong, «The Changing Occupational Characteristics of Immigrants», American Sociological Association Convention, Washington, D. C. Aug., 11-15, 1990).

μην έχουν μέχρι τώρα πραγματοποιηθεί τέτοιες μελέτες και να μην μπορούμε να καταλήξουμε σε οριστικά συμπεράσματα για την επίδραση των χωρών υποδοχής στην κινητικότητα των αποδήμων.

Στην παρούσα εργασία, η οποία δυστυχώς βασίζεται σε στοιχεία *διαστρωματικών μελετών*, το κοινωνικο-οικονομικό, (μορφωτικό, επαγγελματικό, εισοδηματικό) επίπεδο διαφόρων γενεών απόδημων Ελλήνων¹¹ συγκρίνεται με αυτό τεσσάρων ομάδων αναφοράς: (1) του *γηγενούς* πληθυσμού της χώρας υποδοχής, (2) του *συνολικού* πληθυσμού της χώρας υποδοχής που περιλαμβάνει και τους αλλοδαπούς, (3) της *κυρίαρχης εθνικότητας* της χώρας υποδοχής, που στην περίπτωση μας αντιστοιχεί στους Βορειοευρωπαίους, τους Βρετανούς για τις ΗΠΑ και τον Καναδά, τους Βρετανούς και τους Ιρλανδούς για την Αυστραλία και τους Γερμανούς για την ΟΔΓ, και (4) των *αλλοδαπών* της χώρας υποδοχής. Σημειώνουμε ότι ένα ποσοστό 100% σημαίνει *εξίσωση* των Ελλήνων με την υπό σύγκριση ομάδα αναφοράς, ενώ η υπέρβαση αυτού του ορίου τοποθετεί τους Έλληνες σε *πλεονεκτική* θέση έναντι των ομάδων αναφοράς. Με τον τρόπο αυτό, επιτυγχάνεται μια *διαγενεακή* σύγκριση της κινητικότητας στην ίδια χώρα υποδοχής, ενώ εκτιμάται παράλληλα και ο βαθμός ένταξης/ενσωμάτωσης των Ελλήνων στις διάφορες χώρες υποδοχής.

Ξεκινάμε με την παράθεση των στοιχείων που αναφέρονται στο μορφωτικό επίπεδο, δεδομένου ότι η μόρφωση προηγείται των άλλων μεταβλητών στη σταδιοδρομία των ατόμων και ότι έχει αποδειχθεί η μεταγενέστερη επίδρασή της στις επιλογές επαγγέλματος.¹² Στη συνέχεια παραθέτουμε τα στοιχεία που αφορούν το επάγγελμα και την εισοδηματική κατάσταση των απόδημων Ελλήνων.

Μορφωτικό Επίπεδο των Ελλήνων στις Χώρες Υποδοχής: Το μορφωτικό επίπεδο των απόδημων Ελλήνων στις χώρες υποδοχής ποικίλλει ανάλογα με (α) την ομάδα αναφοράς και (β) τη γενεακή τους σύνθεση (βλ. Πίνακα 1).

Επικεντρώνοντας πρώτα την προσοχή μας στις περιπτώσεις (π.χ. Καναδά, Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας) όπου δε διευκρινίζεται η γενεακή σύνθεση των μεταναστών, διαπιστώνεται το εξής: όταν συγκρίνονται οι Έλληνες με το «σύνολο» του πληθυσμού που περιλαμβάνει και τους αλλοδαπούς, το επίπεδο τους είναι ανώτερο από ό,τι είναι όταν η σύγκριση γίνεται με την «κυρίαρχη εθνικότητα» στη χώρα υποδοχής. Όταν, όμως, συγκρίνονται με τους

11. Απογραφικά στοιχεία κατά γενιά, και μέχρι τη δεύτερη γενιά, υπάρχουν για τις ΗΠΑ και την Αυστραλία. Στην περίπτωση του Καναδά και της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, οι απογραφές/δειγματοληπτικές έρευνες χρησιμοποιούν κριτήρια (π.χ. μητρική γλώσσα, εθνικότητα, κλπ) που δεν προσδιορίζουν επακριβώς τη γενεακή ταυτότητα. Στους πίνακες, χρησιμοποιούνται τρεις γενεακές κατηγορίες: G₁ ή οι γεννηθέντες στο εξωτερικό (Ελλάδα) μετανάστες, G₂ ή οι γεννηθέντες στη χώρα υποδοχής με τουλάχιστον ένα γονέα που γεννήθηκε στο εξωτερικό, και G₁G₂ όπου δε διευκρινίζεται η γενεακή ταυτότητα των εργαζομένων και όπου περιλαμβάνονται και οι δύο γενιές.

12. J. G. Reitz, *The Survival of Ethnic Groups*, Toronto, McGraw Hill Ryerson, Ltd., 1980, pp. 158-159 και Κ. Κασμάτη, *op.cit.*, σσ. 121-125.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Εκπαίδευση, Μορφωτικό Επίπεδο (%) των Ελλήνων κατά Γενιά και Χώρα Υποδοχής*

Γενιά	ΗΠΑ		Καναδάς		Αυστραλία		ΟΔΓ
	Γην.	Σύν. Κ.Ε. Αλ.	Γην.	Σύν. Κ.Ε. Αλ.	Γην.	Σύν. Κ.Ε. Αλ.	
G ₁ G ₂				60(4) 62(4) 53(4)	33(6)		
		59(1) 64(3) 28(3)	69(1)	56(7)		18(10) 22(8) 18(8)	18(10) 21(8) 20(8)
		191(3) 99(3)	176(3) 154(3)	131(7)		92(10)	88(10)

Γην.=Γηγενείς, Σύν.=Σύνολο, Κ.Ε.=Κυρίαρχη Εθνικότητα, Αλ.=Άλλοδαποι

α. Ο πρώτος αριθμός στο κελί (ποσοστό) αναφέρεται στο μορφωτικό επίπεδο, ενώ ο αριθμός σε παρενθέσεις παραπέμπει στη βιβλιογραφία, στο τέλος της μελέτης, όπου αριθμούνται αντίστοιχα τα βιβλία. Όταν στο ίδιο κελί υπάρχουν τρία ποσοστά που αναφέρονται στον ίδιο πίνακα, το πρώτο αφορά τους άνδρες και τις γυναίκες, το δεύτερο τους άνδρες και το τρίτο τις γυναίκες, ενώ όταν υπάρχουν στο ίδιο κελί δύο ποσοστά, που αναφέρονται στον ίδιο πίνακα, ο πρώτος αριθμός αφορά τους άνδρες και ο δεύτερος τις γυναίκες. Μειωμένα ποσοστά στα κελιά που αναφέρονται μονάχα σε ένα πίνακα αφορούν τους άνδρες και τις γυναίκες. Ας σημειωθεί ότι ως δείκτες εκπαίδευσης χρησιμοποιούνται % με 4 η περισσότερα χρόνια πανεπιστημιακής μόρφωσης (ΗΠΑ), ποσοστά με πτυχίο ΑΕΙ (Καναδάς, Πίν. 4), ποσοστά με πανεπιστημιακές σπουδές (Καναδάς, Πίν. 6, 7), ποσοστά με πτυχίο ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης (Αυστραλία, Πίν. 8, 10), και ποσοστά εγγεγραμμένων μαθητών στις «ανώτερες δέσμες» (Realschule, Gymnasium) της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΟΔΓ).

«αλλοδαπούς» (π.χ. στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας), οι Έλληνες έχουν ανώτερο μορφωτικό επίπεδο. Τα αποτελέσματα, φυσικά, είναι διαφορετικά στην περίπτωση της πρώτης γενιάς (G_1). Αναμενόταν ότι το μορφωτικό της επίπεδο θα ήταν κατώτερο από αυτό των άλλων δύο γενεακών κατηγοριών. Τέτοια συγκριτικά στοιχεία υπάρχουν στην περίπτωση του Καναδά, όπου το επίπεδο της G_1 (56%) είναι κατώτερο από αυτό της μικτής G_1G_2 (60%). Στις ΗΠΑ, το επίπεδο των Ελλήνων (G_1) είναι κατώτερο σε σύγκριση με όλες τις ομάδες, περιλαμβανομένων και των «αλλοδαπών». Τέλος, στην περίπτωση της δεύτερης γενιάς, όπως και θα αναμενόταν, το μορφωτικό της επίπεδο είναι υψηλότερο σε σύγκριση με την πρώτη γενιά αλλά και τη σύνθετη γενεακή κατηγορία (G_1G_2). Αυτό ισχύει και για τις τρεις χώρες υποδοχής (ΗΠΑ, Καναδά και Αυστραλία), όπου υπάρχουν σχετικά στοιχεία, ανεξάρτητα από την ομάδα αναφοράς. Για τις ΗΠΑ, η σύγκριση γίνεται με το γηγενή πληθυσμό αλλά και τους αλλοδαπούς. Στην περίπτωση του Καναδά και της Αυστραλίας, η σύγκριση γίνεται αντίστοιχα με το σύνολο του πληθυσμού ή με τους γηγενείς και την κυρίαρχη εθνικότητα. Ανεξάρτητα, όμως, από την ομάδα αναφοράς και στις τρεις χώρες, το μορφωτικό επίπεδο της δεύτερης γενιάς είναι υψηλότερο, αποδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο τη διαγενεακή κινητικότητα των απόδημων Ελλήνων στις χώρες υποδοχής. Στην περίπτωση των ΗΠΑ και του Καναδά, το μορφωτικό επίπεδο των Ελλήνων της δεύτερης γενιάς (και ειδικά των ανδρών) είναι πολύ υψηλότερο από αυτό των ομάδων αναφοράς. Για τις ΗΠΑ ο δείκτης είναι 191% και για τον Καναδά, 131%. Για την Αυστραλία, το μορφωτικό επίπεδο της δεύτερης γενιάς Ελλήνων (92%) δεν έχει ακόμη ξεπεράσει αυτό των γηγενών Αυστραλών, παρά τους υψηλότερους ρυθμούς κινητικότητας (411%) εκ μέρους των Ελλήνων της Αυστραλίας, σε σύγκριση με τους Ελληνοαμερικανούς (134%) και τους Ελληνοκαναδούς (254%). Όμως, οι συγκρίσεις μεταξύ των χωρών υποδοχής είναι ριψοκίνδυνες, δεδομένου ότι το μορφωτικό επίπεδο των Ελλήνων είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων (π.χ. σύνθεση των μεταναστευτικών ρευμάτων και των ομάδων αναφοράς της χώρας υποδοχής, αντιστοίχιση στους δείκτες μόρφωσης, ορισμός κατηγορίας ηλικίας, κ.λπ.), οι οποίες θα πρέπει να ληφθούν υπόψη πριν καταλήξουμε σε οριστικά συμπεράσματα.

Επαγγελματικό Επίπεδο των Ελλήνων στις Χώρες Υποδοχής: Ξεκινώντας με την πρώτη γενιά, οι Έλληνες στις διάφορες χώρες υποδοχής διαφοροποιούνται μεταξύ τους όσον αφορά το επαγγελματικό τους επίπεδο. Στις ΗΠΑ και στον Καναδά, οι Έλληνες συμμετέχουν, κατά κύριο λόγο, στις υπηρεσίες και κατά δεύτερο λόγο στις βιοτεχνίες και βιομηχανίες. Αντίστροφα, οι Έλληνες της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας και της Αυστραλίας συμμετέχουν, κατά κύριο λόγο, στα βιομηχανικά και βιοτεχνικά επαγγέλματα και κατά δεύτερο λόγο στις υπηρεσίες. Οι διαφορές αυτές είναι μάλλον συνάρτηση της μεταναστευτικής πολιτικής των χωρών υποδοχής, αλλά και της προσφοράς εναλλακτικού βιομηχανικού δυναμικού σε ορισμένες χώρες υποδοχής.

Προχωρώντας στη *διαχρονική* ανάλυση των γεννηθέντων στην Ελλάδα μεταναστών, προκύπτουν ομοιότητες, αλλά και διαφορές μεταξύ των χωρών υποδο-

χής. Στις τρεις αγγλοσαξονικές χώρες (ΗΠΑ, Καναδά και Αυστραλία), όπου υπάρχουν στοιχεία επαγγέλματος, παρατηρείται μία γενικότερη άνοδος από τα βιομηχανικά επαγγέλματα και τις υπηρεσίες με χαμηλή ειδίκευση προς τα επαγγέλματα που χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό ειδίκευσης (επιστήμονες, τεχνικοί, διοικητικά στελέχη, υπάλληλοι γραφείου και πωλητές). Αναλυτικά, όμως, διαπιστώνονται διαφοροποιήσεις σε ορισμένες χώρες υποδοχής και ανάλογα με το φύλο. Στις ΗΠΑ, και ανάμεσα στους αρχαιότερους μετανάστες, οι άνδρες στρέφονται περισσότερο προς τα διοικητικά επαγγέλματα και οι γυναίκες προς τα επαγγέλματα γραφείου και τη διοικητική υποστήριξη, ενώ στην Αυστραλία οι άνδρες μετακινούνται περισσότερο προς τα επαγγέλματα πωλητών και οι γυναίκες στα επαγγέλματα γραφείου. Τέλος, στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας παρατηρείται μια μετατόπιση από τη μεταποίηση στις υπηρεσίες, ιδίως για τις γυναίκες. Παράλληλα, και μακροχρόνια, αυξάνεται το επίπεδο ειδίκευσης των Ελλήνων στη Γερμανία, αλλά διαπιστώνεται και μια αναστροφή ιδιαίτερα έντονη στις γυναίκες κατά την τελευταία πενταετία. Οι παραπάνω διαχρονικές μεταβολές αντανακλούν τις επιδράσεις της παραμονής και ενσωμάτωσης, αλλά ίσως να είναι απόρροια και των εκροών-εισορών μεταναστών στις χώρες υποδοχής.

Οι «διαγενεακές» συγκρίσεις των Ελλήνων αποκαλύπτουν γενικά μια ανοδική κινητικότητα προς τα ανώτερα επαγγέλματα και μια παράλληλη πτώση στα βιομηχανικά, χειρωνακτικά επαγγέλματα. Αυτό ισχύει για όλες τις αγγλοσαξονικές χώρες, περιλαμβανομένου και του Καναδά, όπου τα κριτήρια γενεακής κατάταξης είναι μερικά. Εξαιρέσεις αποτελούν (α) τα «διοικητικά στελέχη» στην απογραφή του 1950 (ΗΠΑ) και (β) τα επαγγέλματα των «πωλητών» στην Αυστραλία, όπου παρατηρούνται πτώσεις στη δεύτερη γενιά αποδήμων. Στην περίπτωση των ΗΠΑ, όμως, η πτώση στα διοικητικά επαγγέλματα στη δεύτερη γενιά εξαφανίζεται στην απογραφή του 1970, όταν η δεύτερη γενιά υπερτερεί της πρώτης γενιάς στα ποσοστά διοικητικών στελεχών. Είναι πιθανό τα «διοικητικά» επαγγέλματα και αυτά των «πωλητών» να σχετίζονται με παραδοσιακά μικροκαταστήματα και επιχειρήσεις. Θα πρέπει, επομένως, να διευκρινιστούν παραπέρα τα επαγγέλματα των «διοικητικών στελεχών» και «πωλητών» ανάλογα με το μέγεθος της επιχείρησης, προκειμένου να επιτευχθούν εγκυρότερες διαγενεακές συγκρίσεις.

Συγκρίνοντας τους απόδημους Έλληνες, μεταξύ τους, στις τέσσερις χώρες υποδοχής και με τις διάφορες ομάδες αναφοράς (βλ. Πίνακα 2) διαπιστώθηκαν τα εξής: στην πρώτη γενιά μεταναστών (G_1), οι Έλληνες των ΗΠΑ έχουν ανώτερο επαγγελματικό επιστημονικό επίπεδο από τους Έλληνες της Αυστραλίας σε σχέση με το γηγενή πληθυσμό της χώρας υποδοχής. Η υπεροχή των Ελληνοαμερικανών μεταναστών, έναντι των Αυστραλών, παρατηρείται και σε σχέση με την «κυρίαρχη εθνικότητα» της χώρας υποδοχής (48% vs. 35%). Στη δεύτερη γενιά (G_2), συνεχίζεται η υπεροχή των Ελληνοαμερικανών έναντι των Ελληνοαυστραλών, σε σχέση με το γηγενή πληθυσμό των χωρών υποδοχής. Η δεύτερη γενιά των Ελληνοαμερικανών, ειδικά των ανδρών, υπερέχει κατά πολύ των γηγενών, ενώ στην περίπτωση της Αυστραλίας, οι Έλληνες της δεύτερης γενιάς

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Επαγγελματικό Επίπεδο (%) των Ελλήνων στις Χώρες Υποδοχής κατά Γενιά και Χώρα Υποδοχής^α

Γενιά	ΗΠΑ		Καναδάς		Αυστραλία			ΟΔΓ				
	Γηρ.	Σύν.	Κ.Ε.	Αλ.	Γηρ.	Σύν.	Κ.Ε.	Αλ.	Γηρ.	Σύν.	Κ.Ε.	Αλ.
G ₁ G ₁					37(20) 43(20) 28(20) 78(23)						99(31) 100(31) 113(31)	
G ₁	65(16) 103(19) 56(19)	65(16)	48(16)	67(16)		38(24) 50(24) 19(24) 31(27)	40(24) 51(24) 20(24) 28(27)	35(24) 43(24) 19(24) 28(27)				
G ₂	175(19) 117(19)					95(27)	84(27)					

Γηρ.=Γηρνεείς, Σύν.=Σύνολο, Κ.Ε.=Κυρίαρχη Εθνικότητα, Αλ.=Άλλοδαποι

α. Ως δείκτες επαγγέλματος χρησιμοποιούνται τα ποσοστά «επιστημόνων, τεχνικών και επαγγελματιών» (ΗΠΑ, Πίν. 16), τα ποσοστά «επιστημόνων, διοικητικών στελεχών και ιδιοκτητών» (ΗΠΑ, Πίν. 19), τα ποσοστά στα «τεχνικά-επιστημονικά» και «διοικητικά» επαγγέλματα (Καναδάς, Αυστραλία, Πίν. 20, 24, 27), τα ποσοστά στα «διοικητικά» επαγγέλματα (Καναδάς, Πίν. 23), και τα ποσοστά «ειδικευτής» των εργαζομένων με εξαρτημένη εργασία (ΟΔΓ, Πίν. 31).

δεν έχουν ακόμη εξισωθεί με τους ντόπιους. Όσον αφορά τη μεικτή γενεολογική κατηγορία, δεν υπάρχουν συγκριτικά στοιχεία για τις χώρες υποδοχής και την ίδια ομάδα αναφοράς. Εσωτερικά, στην περίπτωση του Καναδά, οι Έλληνο-καναδοί υστερούν σημαντικά (33%) σε σύγκριση με την κυρίαρχη εθνικότητα (Άγγλους) και λιγότερο σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό (37%). Στην περίπτωση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, οι Έλληνες έχουν σχεδόν το ίδιο επαγγελματικό επίπεδο με το σύνολο των αλλοδαπών εργαζομένων. Τέλος, είναι προφανές ότι όπου υπάρχουν διαγενεακά στοιχεία, το επαγγελματικό επίπεδο των διαφόρων γενεών (G_1 , G_1G_2 , G_2) είναι αναμενόμενο, σύμφωνα με τις προβλέψεις μας, και ανεξάρτητα από φύλο και χώρα υποδοχής – γεγονός που αποδεικνύει την επαγγελματική διαγενεακή κινητικότητα των απόδημων Ελλήνων σε όλες τις χώρες υποδοχής. Τελειώνοντας τη σύγκριση των απόδημων Ελλήνων στις διάφορες χώρες, θα πρέπει να αναφερθεί ότι πέρα από την αρχαιότητα των Ελλήνων στις διάφορες χώρες υποδοχής και τις επιδράσεις της χώρας υποδοχής (αγορά εργασίας, κλπ), το επαγγελματικό τους επίπεδο θα πρέπει να επηρεάζεται από την πληθυσμιακή σύνθεση της κάθε χώρας π.χ. μειονότητες κ.λπ. καθώς και το επαγγελματικό επίπεδο των Ελλήνων που κατευθύνθηκαν στις διάφορες χώρες υποδοχής.

Εισοδηματική Κατάσταση Ελλήνων: Σε σύγκριση με τις άλλες εθνικότητες η πρώτη γενιά των Ελλήνων βρίσκεται σε σχετικά καλή εισοδηματική κατάσταση στις ΗΠΑ και τον Καναδά, ενώ στην Αυστραλία οι Έλληνες μετανάστες μειονεκτούν – μία διαφορά μεταξύ των χωρών υποδοχής που πιθανό να συναρτάται και με το δείκτη εισοδήματος (βλ. Πίνακα 3, υποσημείωση 3). Χρησιμοποιώντας τη μεικτή γενεολογική κατηγορία, οι Έλληνες των ΗΠΑ είναι σε πλεονεκτικότερη θέση σε σύγκριση με τις άλλες εθνικότητες, τους γηγενείς, και την κυρίαρχη εθνικότητα – τους Άγγλους. Στον Καναδά, οι Έλληνες, άνδρες και γυναίκες, έχουν κατώτερο εισοδηματικό επίπεδο σε σύγκριση με το σύνολο των Καναδών. Στην περίπτωση της Γερμανίας, οι άνδρες είναι σε μειονεκτική θέση σε σύγκριση με τους Γερμανούς συναδέλφους τους και οι Ελληνίδες σε ανώτερη θέση σε σύγκριση με τις Γερμανίδες. Προχωρώντας στη δεύτερη γενιά, διαπιστώνουμε ότι οι Έλληνες των ΗΠΑ υπερβαίνουν κατά πολύ το επίπεδο των γηγενών (138%) και των άλλων εθνικοτήτων (113%).¹³ Στην περίπτωση των άλλων δύο υπερπόντιων χωρών, η δεύτερη γενιά των Ελλήνων έχει καλύτερα εισοδήματα σε σύγκριση με τους Καναδούς και τους Αυστραλούς. Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι στην περίπτωση του Καναδά οι εισοδηματικές διαφορές μετα-

13. Αν περιορίσουμε τη διαγενεακή ανάλυση στις ηλικίες 45-64, διαπιστώνουμε ότι, σε σύγκριση με τους γηγενείς Αμερικάνους, το επαγγελματικό επίπεδο της πρώτης και δεύτερης γενιάς είναι αντίστοιχα 117% και 144%, ενώ σε σύγκριση με τους «αλλοδαπούς» (εθνικότητες) τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 121% και 119%. Σε σύγκριση με τους γηγενείς παρατηρείται κινητικότητα, αλλά σε σύγκριση με τους αλλοδαπούς παρατηρείται στασιμότητα ή πτώση στο επαγγελματικό επίπεδο. Είναι ευνόητο ότι με τον έλεγχο της ηλικίας θα ανακάλυψαν διαφοροποιήσεις.

ξυ της πρώτης και δεύτερης γενιάς δεν ανταποκρίνονται στις υποθέσεις εργασίας, αφού τα εισοδήματα της πρώτης γενιάς (96%) είναι αρκετά υψηλότερα από αυτά της δεύτερης γενιάς (75%). Η μη επαλήθευση πιθανόν να οφείλεται στο ότι η δεύτερη γενιά δεν έχει ακόμη σταδιοδρομήσει επαγγελματικά σε χώρες υποδοχής με σχετικά πρόσφατη μετανάστευση, αλλά ίσως και στο ότι οι γεννηθέντες στο εξωτερικό Έλληνες καταφεύγουν σε παραδοσιακά επαγγέλματα που απαιτούν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, αλλά εξασφαλίζουν υψηλά εισοδήματα.¹⁴ Θα πρέπει, όμως, να διερευνηθούν συστηματικά και οι άλλοι παράγοντες (π.χ. διαφορές στη σύνθεση μεταναστευτικών ρευμάτων ή νέων στην αγορά εργασίας, στα επίπεδα ειδικότητας, στον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, σε υπερωριακή απασχόληση, σε συστήματα αμοιβής, σε προκαταλήψεις χωρών και περιοχών), που θα μπορούσαν να εξηγήσουν καλύτερα τόσο τις διαφορές μεταξύ Ελλήνων στις διάφορες χώρες υποδοχής, όσο και τις διαφορές εισοδήματος μεταξύ εθνικοτήτων, φύλων και περιοχών.

Γενικά συμπεράσματα και προτάσεις: Αξιοποιώντας τα διαθέσιμα απογραφικά στοιχεία των κυριότερων χωρών υποδοχής (ΗΠΑ, Καναδά, Αυστραλίας και Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας), διαπιστώθηκε μια ανοδική διαγενεακή κινητικότητα των Ελλήνων στις περισσότερες χώρες υποδοχής. Σε ορισμένες χώρες υποδοχής (π.χ. ΗΠΑ), όπου το ελληνικό στοιχείο είναι αρχαιότερο και όπου η δεύτερη γενιά είχε ωρμάσει επαγγελματικά, τα επίπεδα (μόρφωση, επάγγελμα και εισοδήματος) της δεύτερης γενιάς έχουν ξεπεράσει ακόμη και αυτά των ντόπιων εργαζομένων, ενώ παράλληλα υπάρχει προοπτική ανοδικής κινητικότητας και στις νεότερες χώρες υποδοχής.

Η υπόθεση εργασίας σχετικά με τη διαγενεακή εισοδηματική κινητικότητα δεν επαληθεύτηκε στην περίπτωση του Καναδά. Αυτό μάλλον συνδέεται είτε με το γεγονός ότι η δεύτερη γενιά δεν έχει ακόμη σταδιοδρομήσει επαγγελματικά είτε με το ότι έχει παρατηρηθεί σχετική ανεξαρτησία του εισοδήματος από το μορφωτικό επίπεδο. Είναι γεγονός ότι πολλοί μετανάστες της πρώτης γενιάς καταφεύγουν σε κερδοφόρες επιχειρήσεις, οι οποίες, ωστόσο, δεν απαιτούν υψηλά επίπεδα μόρφωσης, ενώ το αντίστροφο συμβαίνει με τα παιδιά τους, που αποτρέφονται τις χειρωνακτικές εργασίες των γονέων τους.

Όσον αφορά την επίδραση του φύλου, παρατηρήθηκε διαγενεακή κινητικότητα των γυναικών (στις ΗΠΑ, όπου υπήρχαν σχετικά στοιχεία). Όμως, μόνο στην περίπτωση του επαγγέλματος οι Ελληνίδες υπερτερούν των γηγενών γυναικών. Σε σύγκριση με τους Έλληνες, και ανεξάρτητα από γενιά, οι Ελληνίδες υστερούν στη μόρφωση, στο επάγγελμα και στο εισόδημα. Υπάρχουν όμως ενδείξεις (π.χ. των ΗΠΑ, Αυστραλίας) ότι οι Ελληνίδες της πρώτης και δεύτερης γενιάς υπερέρχουν των Ελλήνων ανδρών στα ποσοστά των επιστημόνων, όταν ελέγχεται ο παράγοντας ηλικία και η ανάλυση περιορίζεται στο τεχνικο-επιστημονικό δυναμικό.

14. J. G. Reitz, *op. cit.*, pp. 168-170.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Εισοδηματική Κατάσταση των Ελλήνων στις Χώρες Υποδοχής κατά Γενιά και Χώρα Υποδοχής^α

	ΗΠΑ			Καναδάς			Αυστραλία			ΟΔΓ	
	Γην.	Σύν.	Κ.Ε. Αλ.	Γην.	Σύν.	Κ.Ε. Αλ.	Γην.	Σύν.	Κ.Ε. Αλ.	Γην.	Σύν. Κ.Ε. Αλ.
G ₁ G ₂	119(33)	100(33)	104(33)	90(36) 87(36) 90(36)							90(43) 107(43)
G ₁	95(34)		98(34)	96(40) ^β			48(42)		42(42)		
G ₂	138(34)		113(34)	75(40)			61(42)		47(42)		

Γην.=Γηγενείς, Σύν.=Σύνολο, Κ.Ε.=Κυρίαρχη Εθνικότητα, Αλ.=Άλλοδαποι

α. Ως δείκτης χρησιμοποιείται είτε το μέσο ετήσιο ή μηνιαίο εισόδημα (ΗΠΑ, Καναδάς και ΟΔΓ) είτε τα ποσοστά ατόμων με ετήσιο εισόδημα 12.000 δολάρια και άνω (Αυστραλία). Η αντιστοιχία στην περίπτωση της Αυστραλίας πιθανόν να ευθύνεται για τα χαμηλότερα ποσοστά των απόδημων Ελλήνων σε σύγκριση με τις άλλες χώρες υποδοχής. Χρησιμοποιώντας ποσοστό όμως ένα σχεδόν παρόμοιο δείκτη για τις ΗΠΑ (ποσοστό ατόμων με εισόδημα 10.000 δολάρια και άνω), δεν παρατηρήθηκαν χαμηλότερες αξίες κινητικότητας, είτε στο επίπεδο της πρώτης γενιάς (94%, 9% αντίστοιχα) είτε στο επίπεδο της δεύτερης γενιάς (150%, 116%).

β. Αναφέρεται μόνο στους γεννηθέντες στο εξωτερικό (Ελλάδα) που κατά την άφιξή τους στον Καναδά ήταν 20 ετών και άνω.

Η σχετική γενικά υπεροχή των Ελλήνων ανδρών δεν ακολουθείται απαραίτητα από την υπεροχή των ξένων γυναικών έναντι των Ελληνίδων. Στην περίπτωση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, παρόλο που το εισόδημα των Ελληνίδων είναι κατώτερο από αυτό των Ελλήνων (71%), οι Ελληνίδες εργαζόμενες είναι σε πλεονεκτική θέση έναντι των Γερμανίδων εργαζομένων (107%). Οι διαφορές μεταξύ των χωρών υποδοχής στη θέση της Ελληνίδας συναρτώνται είτε με τους στόχους της μετανάστευσης είτε με διαφορετικούς τύπους βιομηχανικής εργασίας των γυναικών είτε με διαφορετικά συστήματα αμοιβής είτε με την υπάρχουσα κοινωνική υποδομή για τα παιδιά των μεταναστών είτε, τέλος, με το επίπεδο συνδικαλιστικής συνειδησης και οργάνωσης των γυναικών μεταναστριών σε διάφορες χώρες υποδοχής.

Θα πρέπει, όμως, να αναφερθούν συνοπτικά και ορισμένα μεθοδολογικά προβλήματα στην παρούσα ανάλυση, όπως: (1) η έλλειψη αντιστοιχίας στις απογραφές των χωρών υποδοχής όσον αφορά τη γενεακή σύνθεση και τον ορισμό των κατηγοριών «στάτους» (2) ο μη συστηματικός υπολογισμός του παράγοντα ηλικία: και (3) η έλλειψη συστηματικών στοιχείων για την κοινωνικο-οικονομική θέση των μεταναστών κατά την αναχώρηση και κατά την παλιννόστηση. Με δεδομένες αυτές τις δυσκολίες, *τα συμπεράσματα της παρούσας ανάλυσης θα πρέπει να αποτελέσουν υποθέσεις εργασίας για συστηματικότερες μελλοντικές έρευνες.*

Τα μεθοδολογικά προβλήματα είναι δυνατό να αντιμετωπιστούν, μέχρις ένα βαθμό, με τη διεξαγωγή συντονισμένων και μεγάλης έκτασης δειγματοληπτικών ερευνών στις χώρες υποδοχής και τη χώρα καταγωγής.¹⁵ Η ανάπτυξη ενός δικτύου ερευνητών, με αντικείμενο τη μετανάστευση/παλιννόστηση, από πλευράς της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού, καθώς και η συνεργασία με αντίστοιχες υπηρεσίες στις χώρες υποδοχής θα αποτελούσαν προϋποθέσεις για

15. Στην Ελλάδα, διεξήχθη το 1985 (υπό την αιγίδα του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας και της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδας) μια πανελλαδική δειγματοληπτική έρευνα (3,5% δείγμα των νοικοκυριών) των παλιννοστησάντων που επέστρεψαν στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1971-1986. Μετά από μια σχετική ανάλυση, όπου αφαιρέθηκαν οι Έλληνες φοιτητές που σπούδασαν στο εξωτερικό και παλιννόστησαν μετά την περάτωση των σπουδών τους, διαπιστώθηκε μια γενικότερη πτώση στο μορφωτικό και επαγγελματικό (επιστημονικό) επίπεδο των κλασικών εργατών μεταναστών-παλιννοστώντων. Η πτώση αυτή έφερε τους εργάτες-μετανάστες σε επίπεδα ακόμη χαμηλότερα από αυτά των Ελλήνων εργαζομένων που δεν είχαν μεταναστεύσει (βλ. Ν. Petropoulos, «Human Capital Transfers: The Comparative Advantages of Emigration», American Sociological Association Convention, Washington, D.C., Aug. 11-15, 1990). Τα αποτελέσματα αυτά σημαίνουν ότι η μετανάστευση δε συνέβαλε στην επαγγελματική και εκπαιδευτική κινητικότητα των κλασικών εργατών-μεταναστών και ότι προτεραιότητα είχαν οι οικονομίστικοι (εισοδηματική κινητικότητα) παράγοντες. Όμως, επιβάλλεται η διεξαγωγή δειγματοληπτικών ερευνών στο εξωτερικό (αυτών που «παρμένουν»), καθώς και η χρήση καλύτερων δεικτών επαγγελματικής ειδικευσης, προκειμένου να εξακριβωθεί κατά πόσο οι περισσότεροι μορφωμένοι και ειδικευμένοι μετανάστες ενσωματώνονται στις χώρες υποδοχής και δεν επιστρέφουν στη χώρα μας.

την πραγματοποίηση τέτοιων μελετών. Τέλος, τέτοιες μελέτες, με αντικείμενο την κοινωνική κινητικότητα των αποδήμων, θα πρέπει να τύχουν και της χρηματοδοτικής υποστήριξης διεθνών οργανισμών (π.χ. ΕΟΚ, ΙΛΟ, ΟΟΣΑ), ορισμένοι από τους οποίους (π.χ. ΟΟΣΑ) έχουν ήδη προθυμοποιηθεί να ασχοληθούν με το θέμα της οικονομικής κατάστασης και της κινητικότητας των αποδήμων στις διάφορες χώρες υποδοχής.¹⁶

Οι μελλοντικές έρευνες κινητικότητας δε θα πρέπει να περιοριστούν σε μια περιγραφική ανάλυση της κινητικότητας, αλλά να πραγματοποιούν τους παράγοντες που την επηρεάζουν και να επεκταθούν στην ανάλυση των περιπτώσεων της κινητικότητας (ή έλλειψης κινητικότητας) για τις διάφορες κατηγορίες αποδήμων (νέων, γυναικών, ανδρών, ηλικιωμένων). Στις επιπτώσεις αυτές θα πρέπει να συνυπολογιστούν (α) οι ψυχοσωματικές επιδράσεις, (β) οι δημογραφικές επιδράσεις (π.χ. οικογενειακό μέγεθος), καθώς και (γ) το θέμα της ενσωμάτωσης και της διατήρησης της εθνικής ταυτότητας. Μετά από μια τέτοια προσέγγιση, θα ήταν δυνατό να εξάγουμε οριστικά συμπεράσματα για την έκταση, τα αίτια και τα επακόλουθα της κινητικότητας και να προβούμε σε συγκεκριμένες προτάσεις για την αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων της κινητικότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (βλ. Πίνακα 1,α)

1. *Summary of Social and Economic Characteristics of Foreign Born in the US by Country of Birth 1980*, U.S. Bureau of the Census, 1980.
3. Subject Reports, *National Origin and Language 1970 Census of Population*, PC (2)-1A, U.S. Dept. of Commerce, Social and Economic Statistics Administration, Bureau of the Census, pp. 98, 114.
4. P. D. Tsimbos, *The Canadian Odyssey: The Greek Experience in Canada*, McClelland and Stewart Ltd, Toronto, 1980, p. 51.
6. *Mother Tongue Atlas of Metropolitan Toronto*, Vol. 1, 1971 and 1976, pp. 43, 115 and Vol. II, 1981, pp. 46, 130, Ontario Ministry of Citizenship and Culture, 1982.
7. *Socioeconomic profiles of Selected Ethnic/Visible Minority Groups*, 1981, Census, Multiculturalism Canada, 1986.
8. ABS, 1981, *Census of Population and Housing, Cross-Classified Characteristics of Population and Housing*, 1981, p. 8.
10. ABS, 1981, «Census, One Percent Sample Tape of Individuals», Cf G. Hugo, *Australia's Changing Population, Trends and Implications*, Melbourne, Oxford University Press, 198-, pp. 253-254.
12. Der Bundesminister für Bildung und Wissenschaft Grund-und Structur Daten, Bonn, 1977, pp. 18, 34, 1981-82, pp. 32, 56, 1984-85, pp. 24, 54 and 1987-88, pp. 34-45, 64.
16. U.S. Department of Commerce News, Bureau of the Census, *Socioeconomic Characteristics of the U.S. Foreign-born Population*, Detailed in Census Bureau Tabulations, Washington, D.C. Oct. 17, 1984, CB84-179.
20. *Mother Tongue Atlas of Metropolitan Toronto*, Vol. II, 1981, Ontario, Ministry of Citizenship and Culture, Table 9A, p. 133.

16. OECD Meeting of the Working Party on Migration, 12th Session, Paris, Feb. 8-9, 1989.

- Socioeconomic Profiles of Selected Ethnic/Visible Minority Groups*, 1981, Census, Multiculturalism in Canada, 1988 (passim).
24. *Cross-classified Characteristics of Persons and Dwellings*, 1981, Census of Population and Housing Australia, 1981, Census of Population and Housing, Table 10, pp. 11-18.
27. ABS, Census of Population and Housing (one per cent Sample Tape), Cf. Information Paper No. 6, *Migrant Workforce, Victoria. Facts and Figures*, Victorian Ethnic Affairs Commission, Division of Research and Policy, p. 36.
31. Mehrlander, U. et al, *Forschungsbericht Situation der Ausländischen Arbeitnehmer und ihrer Familien angehorigen in der Bundesrepublik Deutschland Repräsentativuntersuchung*, 85 Der Bundesminister für Arbeit und Socialordnung, pp. 88.
- 19, 33. E. Vlachos, *Historical Trends in Greek Migration to the U.S.*, National Bicentennial Symposium on the Greek Experience in America, Center for Continuing Education, The University of Chicago, Chicago, Illinois, Oct. 29-31, 1976, and *Statistical Abstracts of the United States*, 1977, 98th Annual Edition, Dept. of Commerce, Bureau of the Census, p. 36.
34. U.S. Bureau of the Census, Census of Population, 1970, Subject Reports, Final Report, PC (2)-1A, *National Origin and Language*, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C. 20402, pp. 51, 150, 166.
- 23, 36, 40. *Socioeconomic Profiles of Selected Ethnic/Visible Minority Groups*, 1981, Census, Multiculturalism in Canada, 1986 (Passim).
42. G. Hugo, *Australia's Changing Population: Trends and Implications*, Melbourne, Oxford University Press, 198-, pp. 256-258.
43. St. Grammenos, *Migrant Labour in Western Europe*, Studies and Documents, European Centre for Work and Society, 1982, p. 25